

SKOTTEN SOM DRABBAR

Han har utnämnts till Skottlands svar på Tjechov och Kafka, Joyce och Becket. Och vissa bedömare ser honom redan som en tänkbar Nobelpriskandidat. Medan andra klassar honom som så gott som oläslig, som icke-litteratur.

Skotten James Kelman. Ett namn med speciell klang inom den samtida engelskspråkiga litteraturen. Född i Glasgow 1946, med ett förflutet som industriarbetare, diversearbetare m. m. Upphovsman till ett tiotal novellsamlingar, en roman, några teaterpjäser.

Han är en författare som väcker känslor och gärna får läsare och kritiker att dela sig i läger. Hans ”muntlighet” – hans sätt att använda talspråk, Glasgow-dialekt, rikligt kryddat med svordomar – har varit svår att smälta för många:

”Fuck all, nothing, there’s nothing wrong fucking goddamn fucking bullshit nothing, there ain’t fuck all wrong with me Dan there’s something wrong with you but, all the time fucking nagging it’s you that’s fucking nagging at me man ye’re like an old fucking woman.” (Ur novellen “Pulped sandwich”).

När hans roman “How late it was, how late” fick Booker-priset 1994 föranledde detta till och med ett antal parlamentsledamöter att protestera och närmast kräva en bannlysning av boken!

Men naturligtvis är det inte enbart språket som gett upphov till så starka reaktioner, utan lika mycket det ”låga” perspektivet, att Kelman skriver underifrån, gestaltar underklasserfarenheter miltals från den brittiska litteraturens medelklassfåra.

Ska man då kalla Kelman en arbetarförfattare?

I Sverige brukar det numera krävas en smärre sociologisk avhandling för att rättfärdiga beteckningen – varefter föremålet i fråga oftast ändå raskt avfärdas som allmänt ointressant eller litterärt undermålig. Och enligt Kellman är förhållandet inte stort annorlunda på de brittiska öarna.

I en intervju säger han: ...”När jag började skriva ville jag skriva berättelser från min egen kultur, och jag såg det som självklart att det var vad en författare skulle göra... Men verkligheten är något annat. Jag accepteras som en riktig författare bara om jag ger upp min kultur, min röst, berättelserna jag hört av mina far- och morföräldrar, eftersom sånt bara är skit, barnsligt nonsens, utan värde, och nu ska jag tydligen snacka som nån djävla kung! /.../ Ja, det är märkligt, när man skriver om sina arbetarklassrötter får man en örfil och en tillsägelse. Det där är inte riktig litteratur, du skriver om arbetare med en konstig dialekt, det är inte litteratur.”

Men han är heller ingen önskedröm för proletärromantikens nutida nostalgiker.

De gestalter som dyker upp i hans texter är knappast några goda ideologiska förebilder, om det är sådana man är ute efter. Inga förebilder över huvud taget. Slitna, plågade, grälsjuka, påträngande. Utan mycket självinsikt eller distans.

Och han är ingen enkel författare.

Det talspråkmässiga – det muntliga tilltal som man ofta rent bokstavligt hör genom texten – är resultatet av en litterär ekvilibristik utöver det vanliga, en hisnande balansakt på slak lina mellan det skrivna och det talade. Och det muntliga berättande draget till trots finns det ingen helt lätt ingång till hans texter. De gör motstånd, kräver arbete. Under ytan av vardagspråk – jargongen, upprepningsarna, de oavslutade, avhuggna meningarna och tankarna – finns

mörkare, djupare stråk, som gång på gång stiger till ytan, skymtar till, för att försvinna igen. Det finns något gåtfullt och oroande hos Kelmans texter, det luktar fara om dem.

Som novellförfattare är Kelman en nyskapare. Inom det anglosaxiska språkområdet kanske en av de mest egensinniga, särpräglade sedan Carver. Han är Mannen som gör vad som faller honom in. Växlar ohämmat mellan det korta och långa formatet, från texter på några få rader till noveller av en nästan utmattande längd. Går från talspråk och handfast realism till en skruvad, överhettade symbolism, verklighetsuppfattningen hos något medvetande som tycks existera skilt från tid och rum.

Framför allt är Kelman ögonblickets mästare.

I hans texter befinner vi oss nästan alltid i ett allt överskuggande, allt absorberande nu. Det som finns bakåt eller i en – oftast osäker – framtid, suggs upp av nuet, ögonblicket, som av en svamp. Här kan man förstå allusionerna till Kafka och Becket. Känslan av både överklighet och intensiv närvaro. Ögonblicket är allt, tycks han säga.

Novellen ”Pulped sandwich” ur samlingen ”The good times” (han första sedan Bookerpriset) består så gott som uteslutande av en lång dialog mellan två byggjobbare under en lunchrast. Båda irriterade på varandra, av en mängd aldrig riktigt klarlagda orsaker. De smågrälar, om något verktyg som den ene lagt beslag på, om den andres snålhet, om varandras matvanor, om allt.

Med en ihärdighet som ibland hotar att driva läsaren till vansinne följer Kelman samtalets vindlingar, de halva meningarna, de aldrig fullföljda tankegångarna, de obligatoriska svordomarna, återkommande likt monotont mässade mantran.

Men någonstans mitt i konversationen dyker döden upp, när berättarjaget nämner sin svåger som plötsligt en dag talat om att han är döende. Ämnet försvinner i något annat, men kommer tillbaka när den andre efter ett ögonblick återknyter: Vafan är det du säger, att du håller på att dö? Är det det du sitter och säger?” Berättarjaget protesterar: ”Det var inte jag, jag berättade ju om min svåger!” Men den andre vidhåller: ”Jag vet väl för helvete vad jag hörde!” Och berättarjaget replikerar: ”Och jag vet väl för fan vad jag sa! Tror du jag är dum?”

Och så fortsätter samtalet, i nya vindlingar, nya riktningar. Men på något sätt har Kelman lyckats ge den bluddriga, osammanhängande konversationen en existentiell färg, en tragisk resning, utan att man egentligen kan inse hur. Vi vet bara att det är döden det handlar om. Och livet. Under pratigheten, irritationen, svordomarna, flyter denna vetskap vidare som en mörk ström.

Det är ungefär så Kelman arbetar. Smygande, utan att vi riktigt märker det, inför han en annan dimension i sina berättelser, får dem att under ytan bli stramare, djupare, mörkare. Och samtidigt på något sätt uppfordrande.

Det känns som att stå vid det nerskitade, sinande vattendraget i utkanten av ett industriområde eller någon sliten förort och plötsligt se vattnet, känna den råa pusten av liv stiger från den svartgrå sörjiga strömmen.